

ЕВОЛЮЦІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ НЕКОМЕРЦІЙНОГО СТРАХУВАННЯ В АГРАРНІЙ СФЕРІ

Досліджено еволюцію становлення та розвитку товариств взаємного страхування як першу організаційно-правову форму діяльності страховиків. Проаналізовано зарубіжний досвід організації та функціонування страхових товариств некомерційного типу. Виявлено позитивні й негативні аспекти у діяльності комерційних та некомерційних страхових компаній. Обґрунтована необхідність та доцільність розвитку товариств взаємного страхування й страхових кооперативів у контексті підвищення рівня страхового захисту аграріїв.

Постановка проблеми

Урізноманітнення організаційно-правових форм діяльності страховиків на ринку аграрного страхування зумовлено об'єктивною потребою виробників сільськогосподарської продукції в надійному та постійному страховому захисті. Вектор тяжіння розвитку світової індустрії аграрного страхування спрямований на створення та активне функціонування товариств взаємного страхування й страхових кооперативів. Такі тенденції обумовлені, перш за все, потребою в утвердженні справжньої ролі страхування у суспільстві. Адже страхові компанії як фінансові установи функціонують завдяки тому, що в змозі виконувати важливу соціальну функцію перерозподілу природних, економічних, техногенних і антропогенних ризиків між суб'єктами страхування та забезпечувати відшкодування збитку, спричиненого настанням страхового випадку.

Зважаючи на високий рівень ризикогенності аграрного виробництва та необхідності мінімізації негативних наслідків, для товаровиробників постає завдання у виборі найефективнішої форми страхового захисту. Класичні комерційні страхові компанії головним пріоритетом своєї діяльності вважають забезпечення капіталізації власних прибутків від реалізації страхових послуг. У той же час, товариства взаємного страхування та страхові кооперативи функціонують як неприбуткові організації і займаються наданням страхових послуг аграріям з метою захисту їх фінансово-економічних інтересів на випадок настання страхових подій. Ще у 80-х роках ХІХ ст. німецький вчений А. Вагнер у своїй науковій праці “Держава і страхування” (1881 р.) зазначав, що страхування слід розглядати не як комерційний інститут, а як “загальну потребу”, при цьому, “індивідуальний момент відступає назад, соціальний – виступає вперед” [13]. Активізація ділової активності на некомерційному

сегменті страхового ринку сприятиме підвищенню ролі страхування як фінансового інструмента мінімізації ризиків у сільському господарстві.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Розвитку страхової науки у сфері аграрної економіки присвячені праці відомих дослідників, серед яких слід відзначити Акімова В.В., Акімочкіна Д.В., Архіпова В.Б., Борзих В.Н., Воблого К.Г., Граве К.А., Серебровського В.І., Навроцького С.А., Пантелеймоненка А.О., Чаянова О.В. Водночас, питання розвитку товариств взаємного страхування та страхових кооперативів у сільському господарстві знаходяться практично поза увагою вчених-аграріїв, що потребує активізації наукової роботи за даним напрямком дослідження.

Метою даного дослідження є узагальнення світового досвіду в організації діяльності товариств взаємного страхування й страхових кооперативів та обґрунтування доцільності розвитку даного сегменту страхового ринку, зокрема, для потреб аграріїв.

Об'єкт та методика дослідження

Методологічною основою дослідження є загальні та спеціальні методи пізнання процесів та явищ [2, 11, 12, 13]. Застосування таких методів, як індукції, дедукції синтезу та аналізу використовувалося з метою узагальнення авторських поглядів щодо розвитку сегменту некомерційного страхування, включаючи сучасну систему страхового захисту. Об'єктом дослідження є процес організації надання страхового захисту аграріям на ненакомерційній основі.

Результати досліджень

Історично відомий факт про те, що першою організаційно-правовою формою діяльності страховиків були товариства взаємного страхування. Перше страхове товариство засноване ще у XII ст. в Ісландії. Заможні селяни об'єднувалися у спілки для взаємного захисту від втрат на випадок вогню або загибелі худоби. У разі настання страхового випадку частину збитків відшкодовували у грошовій формі, частину – матеріалами чи працею [9, с. 41].

На теренах України, починаючи з кінця XIX ст., почали створюватися та активно розвиватися товариства взаємного страхування. Найпершим товариством взаємного страхування, що діяло на території України, було "Товариство взаємного страхування від вогню бурякоцукрових і рафінадних заводів", засноване у 1872 р. в Києві. У 1877 р. виникають товариства взаємного страхування землевласників від градобоя, а в 1902 р. починає діяти перше взаємне товариство страхування життя з управління в Києві [2, с. 268]. Згодом аналогічні товариства створювалися в Одесі та Харкові. Їх діяльність була спрямована на обслуговування страхових інтересів, в основному, великих домовласників, купців та фабрикантів. Страхувальникам, що укладали договори

страхування на кілька років підряд, надавалися пільги і навіть допускалося безплатне страхування за так званим “золотим полісом” [2, с. 269]. Широкого поширення товариства взаємного страхування набули також і серед землевласників. Завданням таких товариств було відшкодування збитків, завданих вогнем та іншими небезпечними явищами, землевласникам Київської, Подільської та Волинської губерній.

З 1917 р. страхова справа була монополізована. У 1922 р., з утворенням СРСР, в Україні набула чинності постанова Наркомату праці від 28 лютого 1919 р. ліквідацію всіх страхових товариств і про передачу їхніх справ у відомство місцевих органів. У період НЕПу виключення було зроблено лише для Українського кооперативного страхового союзу, який діяв на засадах взаємного страхування і проводив страхування майна всіх видів кооперації в Україні. Відродження кооперативного страхування пов’язане з прийняттям у 1988 р. Закону “Про кооперацію в СРСР”, згідно з яким кооперативам і їх об’єднанням було дозволено утворювати кооперативні страхові установи, визначати умови, порядок й види страхування.

З початком демонополізації вітчизняного страхового ринку в період 1995–1997 рр. офіційно функціонувало лише два товариства взаємного страхування – ЗАТ “Наша справа” та страхове ВАТ «Київський регіональний фонд взаємного страхування “Промислова Україна”, а також дві філії: філія АСТ «Промислова Україна. Міжнародний християнський фонд взаємного страхування» та філія «Товариство взаємного страхування підприємств місцевої промисловості» Укрмісцевпром [5]. Всі вони були зареєстровані у 1995–1997 роках, але наразі вони відкликали свої ліцензії та припинили функціонування. Їх діяльність базувалася на страхуванні майнових ризиків.

Проте, незважаючи на тимчасовий занепад розвитку даного сегменту страхового ринку, необхідно зазначити, що за оцінкою експертів страхового ринку у найближчі роки слід очікувати на розвиток товариств взаємного страхування та страхових кооперативів. Сприятливі умови для їх поширення мають бути створені в сільському господарстві (захист фермерських господарств), у малому промисловому і торговельному бізнесі та страхуванні життя. Дослідження світового ринку страхування показує, що у США (37,9 % світового ринку страхування) товариства взаємного страхування покривають 57,6 % ринку страхування життя і 27 % – ринку загального страхування. Майже така сама питома вага товариств взаємного страхування на ринку страхових послуг Канади. Серед країн Західної Європи (33,9 % світового ринку страхування) найбільший сегмент ринку взаємного страхування припадає на Австрію, Фінляндію, Німеччину, Нідерланди, Великобританію, Швецію. У Японії (більше 25 % світового ринку страхування) товариства взаємного страхування становлять 89,4 % ринку страхування життя і 5,1 % – ринку загальних видів страхування [1]. Наведені статистичні дані засвідчують, що у

структурі світового ринку страхування зазначені організаційні форми страхових правовідносин займають вагоме місце (табл.1). Це пов'язано із солідарною відповідальністю учасників страхового процесу, прозорістю руху грошових потоків та спільністю фінансово-економічних інтересів всіх суб'єктів страхування.

Таблиця 1. Частка страхового ринку, яка покривається товариствами взаємного страхування та страховими кооперативами у різних країнах світу, станом на 01.01.2011 р.

Країни	Частка страхового ринку, яка покривається товариствами взаємного страхування та страховими кооперативами, %	
	Страхування життя (Life-assurance)	Загальні види страхування (Non-life або General-insurance)
Австрія	60	20
Великобританія	10	10
Греція	20	20
Данія	20	10
Канада	59	28
Нідерланди	50	50
Німеччина	80	-
США	57,6	27
Фінляндія	80	50
Франція	10	10
Чеська Республіка	10	10
Швеція	10	50
Японія	89,4	5,1

Джерело: за даними Асоціації товариств взаємного страхування та страхових кооперативів Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.amice-eu.org>.

Специфіка діяльності товариств взаємного страхування полягає у тому, що це особлива форма організації страхового фонду на основі централізованих коштів за допомогою пайової участі його членів. Учасники товариств взаємного страхування, одночасно виступають як страховиками так і страхувальниками.

Завдання товариств взаємного страхування полягає у наданні членам-пайовикам об'єднання найбільш якісних послуг зі страхування за прийнятну ціну. Перевищення доходів над витратами товариства йде, в першу чергу, на поповнення резервного фонду. Надлишки, накопичені за звітний період діяльності товариства (як правило, протягом року), за рішенням загальних зборів можуть використовуватися на поповнення страхових резервів та відшкодування збитків. Розподіл суми чистого доходу серед членів товариства взаємного страхування здійснюється пропорційно до їх вкладів у той чи інший фонд (тобто проводяться кооперативні виплати). Солідарна відповідальність членів товариства обмежується межами їхньої страхової суми [8].

Для більш глибокого розуміння доцільності функціонування різних організаційно-правових форм діяльності страховиків варто провести їх порівняльну характеристику (табл. 2).

Таблиця 2. Оцінка переваг та визначення недоліків в організації діяльності класичних й некласичних страхових компаній з огляду на рівень майнового захисту страхувальників та третіх осіб (вигодонабучів)

Класичні страхові компанії (акціонерні, повні, кептиві, командитні товариства або товариства з додатковою відповідальністю)		Некласичні страхові компанії (товариства взаємного страхування, страхові кооперативи)	
Переваги	Недоліки	Переваги	Недоліки
Наявні можливості щодо капіталізації страхової діяльності	Основною метою діяльності страховика є одержання прибутку від страхової діяльності	Отримувати страхові послуги на рівні собівартості	Недостатній рівень сформованості страхових резервів страхових компаній
Розширення страхового поля страховика в залежності від фінансово-економічного, організаційного забезпечення страхової компанії	Непрозорість руху грошових потоків страховика	Встановлення найбільш прийнятних умови та форм здійснення страхування	Недостатній рівень культури споживання страхових послуг
Надання страхових послуг страхувальникам у залежності від рівня їх платоспроможності	Недосконалість страхового законодавства у сфері захисту прав страхувальників	Встановлення взаємовигідних партнерських зв'язків з міжнародними кооперативними організаціями	Відсутність достатнього правового забезпечення щодо розвитку некласичних страхових компаній в Україні
Надання як основних, так і додаткових страхових послуг за договорами страхування	Вибірковий підхід до страхування потенційних ризиків	Надання страхового захисту страхувальникам у вигляді покриття практично всіх можливих ризиків	
Можливості щодо розвитку ринку перестраховання	Використання страхового шахрайства	Уникати негативів, пов'язаних з діями недобросовісних страховиків	

Джерело: власні дослідження.

Кожна із представлених форм діяльності страховиків має як свої переваги, так і недоліки. Вважаємо, що метою адаптації вітчизняного страхового ринку до загальноєвропейського страхового простору є створення всіх необхідних умов для гармонійного розвитку як класичних, так і некласичних страхових компаній. Це сприятиме посиленню конкуренції на страховому ринку за потенційних страхувальників.

У країнах Європейського Союзу поряд із товариствами взаємного страхування паралельно функціонують і страхові кооперативи, які є подібними за своєю економічною сутністю. У науковій літературі страхові кооперативи (insurance cooperatives) розглядаються як об'єднання осіб, організованих для забезпечення покриття застрахованих ризиків, що формують фонд виплат за рахунок пайових внесків і діють на неприбутковій основі [15].

Аналіз страхових ринків Європейського Союзу дає підстави стверджувати, що діяльність названих організацій займає значне місце у загальноєвропейському страховому просторі [14]. Згідно з аналітичними матеріалами, опублікованими Асоціацією товариств взаємного страхування та страхових кооперативів Європи (Association of Mutual Insurers and Insurance Cooperatives in Europe; AMICE), встановлено, що їх чисельність становить 120 організацій членів з 17 країн. Першість серед країн Західної Європи посідають Нідерланди, Фінляндія та Австрія (табл. 3).

Таблиця 3. Зведені дані про частку ринку, охоплену західноєвропейськими товариствами взаємного страхування, і страховими кооперативами, у тому числі членами AMICE (станом 20.04. 2010 р.)

Країна	Охоплена частка ринку, %	Членів AMICE	Охоплена частка ринку, членами AMICE, %
Австрія	80	5	1,5
Бельгія	20	8	18
Болгарія	15	-	-
Великобританія	10	2	1
Греція	5	1	1
Данія	45	9	20
Естонія	5	-	-
Ірландія	5	-	-
Іспанія	35	11	8,7
Італія	20	3	65
Люксембург	15	-	65
Нідерланди	90	8	60
Німеччина	45	23	80
Норвегія	40	-	-
Польща	5	2	10
Португалія	5	2	0,5
Румунія	20	-	-
Словаччина	40	-	-
Словенія	18	1	18
Угорщина	20	2	2,5
Фінляндія	80	4	20
Франція	40	20	30
Чеська Республіка	25	-	-
Швейцарія	10	3	9,8
Швеція	50	3	37

Джерело: за даними Асоціації товариств взаємного страхування та страхових кооперативів Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.amice-eu.org>.

В цілому, у країнах Західної Європи функціонує більше 7 тис. ліцензованих страховиків, з яких 2 тис. складають товариства взаємного страхування [14]. Наявність на європейському ринку страхування значної кількості неприбуткових страхових організацій обумовлено такими причинами:

1. Потребою у демократизації, соціалізації та гуманізації страхового процесу, особливо в умовах перманентності фінансово-економічних криз, які уповільнюють розвиток національних економік.

2. Необхідністю надання реального страхового захисту тим, хто потребує його за мінімальною економічно обґрунтованою ціною. Відсутність комерційної

складової у взаємовідносинах між учасниками страхового процесу створює додаткові передумови для довіри до даного фінансового інструменту щодо захисту майнових інтересів фізичних та юридичних осіб.

3. Організаційно-економічні та фінансові основи взаємного страхування максимально спрощують механізм використання фінансових ресурсів страхування для інвестування учасників страхових відносин. Товариства взаємного страхування можуть розміщувати частину страхових резервів у позики своїм членам.

4. Взаємовідносини між товариствами взаємного страхування формуються, в основному, на партнерських відносинах. Вони можуть об'єднуватися у союзи або асоціації, у рамках яких реалізуються відносини перестрахування.

5. Перевагою товариств взаємного страхування є те, що вони можуть прийняти на страхування специфічні ризики, від яких комерційні страхові компанії, як правило, відмовляються.

Досвід країн Європейського Союзу показує, що розвиток кооперативного страхування матиме позитивний вплив на аграрний сектор України. Ще на початку ХХ ст. досвід кооперативного страхування худоби, посівів і врожаю став предметом глибокого вивчення вченими-аграрниками. Так, основоположник теорії сімейного селянського господарства, теоретик і практик сільськогосподарської кооперації О. В. Чаянов присвятив цьому важливому питанню декілька своїх праць. Зокрема, у 1913 р. були опубліковані його наукові праці “Страхование скота во Франции” й “Кооперативные вопросы на общеземском съезде по страхованию скота” [10, 11].

Зважаючи на особливу роль кооперативного страхування “у справі відтворення і збереження капіталів селянського господарства”, О. В. Чаянов зазначав: “...існують такі галузі лиха, стосовно яких механічна робота великих комерційних страхових компаній є малоприсадатним методом вирішення страхової проблеми” [12]. Майже через сто років сказане вище не втратило своєї актуальності і наразі. Розглядаючи європейський досвід, слід згадати, що першість у страхуванні аграрного сектора тривалий час тримали Франція і Бельгія. Кооперативне страхування худоби, посівів і врожаю традиційно використовувалося і в інших країнах Європи, передусім Швейцарії, Німеччині, Італії та Іспанії.

В Україні здійснюються лише перші кроки щодо повноцінного функціонування ринку взаємного страхування. На законодавчому рівні дане питання регулюється ст. 14 Закону України “Про страхування” [6], а порядок створення та діяльності товариств взаємного страхування визначає “Тимчасове положення про товариство взаємного страхування” [7].

Проте, існує нагальна потреба в удосконаленні організаційно-правових та інституціональних засад функціонування товариств некомерційного типу. Необхідно чітко регламентувати порядок надання страхового захисту

зацікавленим особам, визначати права та обов'язки суб'єктів страхового процесу й умови забезпечення платоспроможності й ліквідності страховиків, сприяти розвитку сучасної інфраструктури страхового ринку.

Отже, постає необхідність відродження повноцінної системи страхового захисту у сільському господарстві. Така система має базуватися не лише на принципах комерційної доцільності, але і обов'язково враховувати такі загальнолюдські цінності, як взаємодопомогу, толерантність та максимальну сумлінність. Передумовою для організації й ефективного функціонування на національному та регіональних страхових ринках товариств взаємного страхування і страхових кооперативів є забезпечення реалізації таких заходів:

1. Враховуючи специфіку сільськогосподарського страхування, а також географічне розподілення ризиків, територіальний аспект має вирішальне значення при організації страхових товариств некомерційного типу. Необхідно створювати такі товариства у всіх регіонах з відповідною розгалуженою мережею на районному рівні.

2. З метою прозорості та контролю за рухом грошових потоків страхового товариства доцільним є включення до складу спостережної ради представників товариств й страхових кооперативів.

3. Товариствам взаємного страхування та страховим кооперативам доцільно створити трирівневу систему страхового менеджменту. На рівні району в обов'язки товариства взаємного страхування буде входити безпосередня взаємодія зі страхувальниками щодо укладання договорів, збір премій, оцінка та відшкодування збитків тощо. На обласному рівні необхідно вирішувати завдання щодо диверсифікації прийнятих ризиків, інформаційної підтримки та створення системи попереджуючих заходів. На загальнонаціональному рівні при Асоціації фермерів й приватних землевласників України повинна вирішуватися стратегія розвитку сільськогосподарського страхування, координація діяльності підрозділів, взаємодія з міжнародними організаціями та організація перестраховування ризиків.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Товариства взаємного страхування й страхові кооперативи, які успішно функціонують у багатьох країнах світу, можуть стати у найближчому майбутньому цілком ефективними і перспективними для української практики. Сільськогосподарські підприємства та приватні фермерські господарства гостро потребують надійного й системного страхового захисту своїх майнових інтересів за помірну плату. Функціонування на вітчизняному страховому ринку поряд із комерційними страховими компаніями некомерційних страхових товариств сприятиме посиленню конкуренції, адже найголовнішими перевагами останніх є врахування інтересів кожного страхувальника (учасника товариства); доступність страхових тарифів на послуги страхування; встановлення найбільш

прийнятних умов та форм здійснення страхування; уникнення негативів, пов'язаних із діями нечесних страховиків-посередників; встановлення взаємовигідних партнерських зв'язків з міжнародними кооперативними організаціями. У макроекономічному масштабі при наданні страхових послуг у системі особистого страхування товариства взаємного страхування та страхові кооперативи можуть стати одними з найбільших інвесторів в країні, адже страхування життя пов'язане з досить тривалим періодом часу (від 3 до 14 і більше років), тобто забезпечить приток довгострокових інвестицій у національну економіку.

Перспективи подальших досліджень повинні бути зосереджені на питаннях розвитку некомерційного страхування як важливого сегменту розвитку інфраструктури страхового ринку в Україні.

Література

1. Асоціація товариств взаємного страхування та страхових кооперативів Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.amice-eu.org>
2. Вобльїй К.Г. Основы экономии страхования / К. Г. Вобльїй. – К.: Типографія І. І. Чоколова, 1915. – 401 с.
3. Ефимов С.Л. Общество взаимного страхования / С.Л. Ефимов // Экономика и страхование: энциклопедический словарь. М.: Церих-ПЭЛ, 2006 – С. 282.
4. Логвинова И. Л. Взаимное страхование в странах ЕС и России / И.Л. Логвинова // Страховое дело. – 2009. – № 3. – С. 40 – 46.
5. Навроцький С. А. Розвиток та становлення товариств взаємного страхування / С. А. Навроцький // Вісник Сумського національного аграрного університету. – 2002. – № 1. – с. 42 – 45.
6. Про внесення змін до Закону України “Про страхування” [Електронний ресурс]: закон України від 7 лист. 2001 р. № 2745-III [із змінами станом на 24.07.2009 р.]. – Режим доступу: <http://www.gov.ua>.
7. Про затвердження Тимчасового положення про товариство взаємного страхування [Електронний ресурс]: Постанова КМУ від 1 лютого 1997 р., № 132. [із змінами станом на 04.06.2003 р.]. – Режим доступу: <http://www.gov.ua>.
8. Общество взаимного страхования // Википедия. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki>.
9. Реверчук С.К. Історія страхування: підручник / С.К. Реверчук, Т.В. Сива, С.І. Кубів, О.Д. Вовчак. – К.: “Знання”, 2005. – 213 с.
10. Чаянов А.В. Страхование скота во Франции / А.В. Чаянов // Кооперативная жизнь. – 1913. – №№ 17–18. – С. 18–15.
11. Чаянов А.В. Кооперативные вопросы на общеземском съезде по страхованию скота / А.В. Чаянов // Кооперативная жизнь. – 1913. – № 19–20. – С. 20–21.

12. Чаянов А.В. Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации / А.В. Чаянов // М.: Наука, 1991. – С. 321–332.

13. Vagner A. Der Staat und Versicherungswesen / A. Vagner M.; АН СССР, 1947. – С. 98.

14. Mutual Insurance in Figures: Executive summary from the 2007 study produced by AMICE's predecessor association AISAM. – Brussels: Association International des Societes d'Assurance Mutuelle. – AISAM, 2007. – P. 19. (24 p.)

15. Cooperative de seguros [Electronic resource] – Available from: // Encyclopedia de Economic. – Режим доступа: <http://www.economia48.com>.
